

תשובה בענין ברכת ברוך שפטרני לבת מצוה (אורח חיים רכ"ה: ב')

שאלה מאת דוד ברודי: מהו המקור לברכת ברוך שפטרני? מהו הטעם המקורי לאמירת הברכה והאם יש טעם לאומרה בימינו? אם כן, האם מותר לאלמנה לברך ברוך שפטרני על בתה?¹

א) מקור הברכה

ברכה זאת מבוססת על מדרש המובא בבראשית רבה ס"ג:י' (מהד' תיאודור - אלבק, עמ' 693-692) העוסק בגידולם של יעקב ועשו:

"וידגלו הנערים" (בראשית כ"ה: כ"ז) ר' פינחס בשם ר' לוי: משל להדס ועצבונית [= מין קוץ] שהיו גדלים זה על גבי זה. כיוון שהגדילו הפריחו - זה ריחו וזה חוחיו. כך כל שלוש-עשרה שנה הולכים שניהם לבית הספר ובאים מבית הספר, לאחר י"ג שנה זה הולך לבתי מדרשות וזה הולך לבתי עבודה זרה. אמר ר' אלעזר בר' שמעון: צריך אדם להיטפל בבנו י"ג שנה, מיכן ואילך צריך שיאמר: "ברוך שפטרני מענשו שלזה".

2

אין זה ברור מסגנון המדרש שר' אלעזר ב"ר שמעון אכן התכוון לפסוק הלכה. ייתכן שהוא התכוון למליצה בעלמא כמו שאומרים בימינו - "ברוך ה' שסיימתי משימה פלונית". בכל אופן, פירשו חכמי ימי הביניים שמדובר בהלכה למעשה. והרי הראשונים שסברו כך:

1) ר' אהרן הכהן מלוניל (פרובנס, המאה הי"ד) מצטט את המדרש הנ"ל בארחות חיים (הלכות ברכות, סימן נ"ח, מ' ע"ג) ומוסיף:
ויש אומרים אותה בפעם ראשונה שעולה הבן לקרות בתורה. והגאון ר' יהודאי ז"ל קם על רגליו בבית הכנסת ובירך ברכה זו בפעם ראשונה שקרא בנו בתורה.

כמה חכמים סברו שהכוונה לרב יהודאי גאון סורא, שנפטר בשנת 761, ואם כן מדובר במנהג מתקופת הגאונים.³ ולא היא. סיפור זה אינו מתאים לתקופת הגאונים כי באותה תקופה נהגו ש"קטן קורא בתורה ומתרגם", על פי פשוטה של המשנה במגילה ג' וי'.⁴ ואין לומר שרב יהודאי גאון בירך ברכה הקשורה לבן המגיע לגיל שלוש-עשרה על בנו הקטן העולה לתורה.

ואכן, אין ספק שנפלה טעות סופר בספר ארחות חיים, כי המסורת המקורית השתמרה בכמה כתבי יד של "הוראות רבני צרפת", שנדפסו לראשונה בשנת תשל"ג. נאמר שם בסימן כ"ג:

מי שיש לו בן והגיע לשלוש-עשרה שנה, פעם ראשון שעומד בציבור לקרות בתורה צריך האב לברך בא"י [= ברוך אתה ה'] אשר פדאני מענשו של זה. והגאון ר' יהודה בר' ברוך קם בעמידה בבית הכנסת ובירך ברכה זו כשעמד בנו וקרא בתורה תחילה, וברכה זו חובה היא.⁵

ר' יהודה ב"ר ברוך היה תלמידו של רבינו גרשום מאור הגולה וחברו של ר' יצחק הלוי, רבו של רש"י, והוא פעל במגנצא ובוורמייזא במאה האחת עשרה.⁶ מדובר, איפוא, במנהג שנוצר באשכנז במאה הי"א.

(2) השני שפסק כך היה ר' שמשון בר צדוק, תלמידו של המהר"ם מרוטנבורג (סוף המאה הי"ג), בספרו תשב"ץ (סימן ש"צ, הלכות "דיני פדיון בכור"): "בבראשית רבה יש: א"ר שמעון בר' צדוק [צ"ל: ר' אלעזר בר' שמעון] יש לו לאדם להטפל עם בנו עד י"ג שנה, לאחר מכאן צריך לומר: בא"י אמ"ה [= ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם] שפטרני מעונשו של זה".

בעל התשב"ץ אינו אומר שיש לנהוג כך, אבל מכיוון שספרו מוקדש להלכה למעשה יש להניח שהוא התכוון לפסוק כך למעשה.

(3) המקור השלישי המזכיר מנהג זה הוא ספר מנהגי מהרי"ל (הלכות קריאת התורה, מהד' שפיצר, ירושלים, תשמ"ט, עמ' תנ"ג) המוסר את מנהגיו של ר' יעקב מולין (אשכנז, נפטר 1427):

מהרי"ל סגל בזמן שבנו נעשה בר מצוה וקרא בתורה היה מברך עליו בא"י אמ"ה [= ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם] אשר פטרני מעונשו של זה. וכן איתא במרדכי הגדול⁷ ברכה זו בשם ומלכות.

(4) הרביעי שהזכיר מנהג זה הוא ר' יוסף ב"ר משה מהושטיט. בספרו לקט יושר (חלק אורח חיים, עמ' 40) הוא מתאר את מנהגי רבו, ר' ישראל איסרליין (אשכנז, נפטר 1460):

כשקרא בנו בתחילה בספר תורה כשהתחיל ברכו אומר "ברוך רחמנא
מלכא דארעא שפוטרני מעונש זה" וכן אמר כל הברכות בלא מלכות
כיוון שלא הוזכר בפירוש בתלמוד מלכות.⁸

כלומר, ר' ישראל איסרליין הכיר את המנהג לומר ברוך שפטרני, אבל שינה
את הלשון לארמית, כיוון שהברכה אינה נזכרת בתלמוד וחשש לברך ברכה
לבטלה.

(5) לבסוף, ברכה זו נזכרת על ידי ר' משה איסרליש בספרו דרכי משה על
הטור (אורח חיים רכ"ה). הוא מצטט מספר מהרי"ל הנ"ל ומוסיף: "ולא
מצאתי ברכה זו בגמרא וקשה עליו [= עלי] שיברכו ברכה שלא הוזכרה
בגמרא. ובבראשית רבה ריש תולדות יצחק הוזכר הדין בשם רבי אליעזר [=]
אלעזר".

על אף היסוסיו, הביא הרמ"א את המנהג בהגהותיו לשולחן ערוך (אורח חיים
רכ"ה: ב'): "יש אומרים מי שנעשה בנו בר מצוה יברך בא"י אמ"ה שפטרני
מעונשו של זה, וטוב לברך בלא שם ומלכות". כלומר, הוא מקיים את המנהג,
כי הרמ"א כידוע אהב מנהגים עתיקים,⁹ אבל מתנגד לאמירת שם ומלכות,
כיוון שהברכה לא הוזכרה בגמרא. לאחר הרמ"א נותרה המחלוקת על אמירת
שם ומלכות בעינה,¹⁰ אבל רוב הפוסקים הסכימו שיש לברך "ברוך שפטרני"
לאחר עליית חתן הבר מצוה לתורה.¹¹

ב) הטעם המקורי לאמירת הברכה ומשמעותה לימינו

הרב ביירון שרווין הציע שדעתו של ר' אלעזר ב"ר שמעון בבראשית רבה והברכה שנוצרה בעטייה הם חלק מוויכוח עתיק ביהדות, דהיינו, באיזו מידה נענש אדם על חטאי הזולת. נאמר בעשרת הדברות (שמות כ':ה') "פוקד עון אבות על בנים על שלושים ועל רבעים לשונאיי" (והשווה שם ל"ד:ז' ויהושע ז':כ"ד-כ"ה), ואילו בספר דברים נאמר (כ"ד:ט"ז) "לא יומתו אבות על בנים ובנים לא יומתו על אבות איש בחטאו יומת". כבר ניסתה הגמרא לתרץ את הסתירה (ברכות ז' ע"א), אבל אין ספק שיש כאן שתי השקפות עולם מנוגדות. מחלוקת זו נמשכה בתקופת התלמוד. מצד אחד הודגש בספרי דברים לפסוק הנ"ל (פיסקא ר"פ, מהד' פינקלשטיין, עמ' 297): "איש בחטאו יומת - אבות מתים בעון עצמם ובנים מתים בעון עצמם". כמו כן נאמר בברכות ה' ע"א: "אמר רבא ואיתימא רב חסדא: אם רואה אדם שיסורין באין עליו יפשפש במעשיו שנאמר (איכה ג':מ') 'נחפשה דרכינו ונחקורה ונשובה עד ה' ". כלומר, תולים את הייסורים במעשה המתייסר. מאידך גיסא נאמר בשבת נ"ד ע"ב: "כל מי שאפשר למחות לאנשי ביתו ולא מיחה נתפס על אנשי ביתו [רש"י: נענש על עבירות שבידן], באנשי עירו נתפס על אנשי עירו, בכל העולם כולו נתפס על כל העולם כולו". כלומר, נענשים על חטאי אחרים אם לא ממחים בידם.¹² הרב שרווין סבר שר' אלעזר ב"ר שמעון בא לפשר במדרש הנ"ל בין שתי העמדות המנוגדות - עד גיל שלוש-עשרה נענש האב על חטאי בנו; מכאן ואילך "איש בחטאו יומת".¹³

אין איפוא פלא שיהודים רבים אינם מברכים בימינו את הברכה הזו בטקס הבר מצוה, כי הם אינם מקבלים את הגישה שהאב "נתפס על הבן". ברם, החל מהמאה השבע עשרה הדגישו רוב האחרונים סיבה נוספת לאמירת ברכה זו המתאימה מאד לימינו.¹⁴ ראש המדברים בענין זה הוא ר' אברהם גומבינר, בעל המגן אברהם, ואלו דבריו (באורח חיים רכ"ה, סעיף קטן ה'): "מעונשו של זה, פירוש דעד עכשיו נענש האב כשחטא הבן בשביל שלא חנכו...". אין ספק שהוא פירש כך על פי בראשית רבה הנ"ל. שם נאמר: "צריך אדם להיטפל בבנו י"ג שנה, מכאן ואילך צריך שיאמר ברוך שפטרני מענשו של זה", וכבר פירש ר' טוביה ב"ר אליעזר בלקח טוב לפסוק (מהד' בובר, עמ' 122): "להטפל בבנו - להעסיקו בתורה ובמצוות עד י"ג שנה". כלומר, האב מכריז בטקס הבר מצוה: עד כאן עשיתי כמיטב יכולתי לחנך את בני בדרך התורה והמצוות, מכאן ואילך הוא אחראי למעשיו על סמך החינוך שנתתי לו. כלומר, הדגש עובר עתה מענין העונש לחשיבות החינוך, וזהו דגש שכל יהודי מודרני יכול להסכים לו.

ג) אמירת ברכת ברוך שפטרני לבת

רוב האחרונים אוסרים אמירת ברוך שפטרני על בת בהסתמכם על דברי המגן אברהם, שהברכה נובעת מחובת החינוך, ומכיוון שאין האב חייב לחנך את בתו אין טעם שהוא יברך עליה ברכה זו. והרי לדוגמא דברי ר' יוסף תאומים, שחי באשכנז במאה הי"ח (פרי מגדים, אשל אברהם, רכ"ה:ה):

...יש לומר דאין מחוייב לחנך בתו קטנה - עיין מגן אברהם [סימן]

שמ"ג [סעיף קטן] א' [על פי נזיר כ"ט ע"ב]. גם למאן דאמר מחוייב

[לחנכה], אין בה כל כך מצוות שמחוייב לחנכה בקטנותה...

מאידך, מדגיש ר' דוד לוריא, שחי בליטא במאה הי"ט, את החובה של לימוד תורה. וכך הוא מפרש בחידושי הרד"ל לבראשית רבה, על המילים "חייב אדם להטפל בבנו": "משמע דווקא בנו אבל בתו לא... אלא עיקר הכוונה על חייב ללמד תורה לבנו..."¹⁵

אולם הרב יצחק נסים, הרב עמרם אבורביע והרב עובדיה יוסף כבר התירו לומר ברוך שפטרני על בת. הרב יצחק נסים פוסק בפשטות:
ועל הבת בהגיעה לפרקה אם יש לברך, הנה מטעמי הברכה שנתבארו לעיל נראה שיש לברך גם כן על הבת דגם הבת צריכה חינוך... הנני מקצר ואומר שיש מקום לברך על הבת ויש לברך בלא שם ומלכות.

גם הרב עמרם אבורביע פוסק בפשטות:

ובזמננו שנתפשט המנהג שגם לבנות עושים חגיגת בת מצוה, והבן איש חי [= ר' יוסף חיים מבגדד] והרב הגאון ישכיל עבדי שליט"א [= הרב עובדיה הדאיה] אישרו המנהג הטוב הזה, כדאי שגם כאן האב יברך "שפטרני מענשה של זו"...

מצד שני, סותר הרב עובדיה יוסף את שיטת המתנגדים באריכות על פי תוספות ישנים ליומא פ"ב ע"א שפירשו שהסוגיא הנ"ל בנזיר עוסקת אך ורק בחינוך בענייני נזירות "אבל ודאי לענין שאר מצוות חייב לחנכה". וכן פסק המאירי לנזיר כ"ט ע"א (מהד' ליס, עמ' צ"א): "כשם שהאיש חייב לחנך את בנו במצוות בזמן הראוי לפי ענין המצוה... אף בבתו חייב לחנכה במה שראוי

לה גם כן [פרט למצוות כגון נזירות]". וכן פסק בעל פתח הדביר לאורח חיים רכ"ה, סעיף קטן ד' שמדברי כל הפוסקים מוכח שהאב חייב לחנך בתו במצוות שהיא חייבת בהן... (ועיין בשו"ת יביע אומר לפוסקים נוספים שסברו כמותם). והרב יוסף מסיים: "ובפרט לפי מה שכתבתי שהעיקר לברך ברכה זו בלי שם ומלכות, אם כן, אין כל חשש לאומרה גם לגבי בת שהגיעה למצוות, ולית דין צריך בשש"י. 16

ולכן, לדעת רוב הפוסקים מתייחסת הברכה "ברוך שפטרני" לחובת האב לחנך את בנו. ומכיוון שלדעת רוב הפוסקים חובה זו חלה גם ביחס לבתו, ומכיוון שממילא אין בברכה זו שם ומלכות, אין סיבה למנוע מאב לברך ברוך שפטרני על בתו. 17

ד) אמירת ברוך שפטרני על ידי האם

כבר ראינו שברוך שפטרני נקשר לחובת החינוך ולכן השאלה האם רשאית האם לברך תלויה בשאלה אם היא חייבת בחינוך בניה. אכן, גם בזה יש מחלוקת, 18 אולם אין ספק שיש בימינו לבכר את שיטתו של ר' אברהם מן ההר (פרובנס, נפטר 1315) בפירושו לנזיר כ"ט ע"ב (מהד' בלוי, עמ' רט"ז): "והלכה כר' יוחנן... ומסתברא דר' יוחנן סבר דבין אב בין אם חייבין לחנך במצוות אחד בן ואחד בת דלריש לקיש הוא דאצטריכינן למימר קסבר [בתו אין מחוייבת לחנכה]". 19 כלומר, לשיטתו אם חייבת בחינוך בניה ובנותיה, ועל פי דרכנו למדנו שמותר לה לברך "ברוך שפטרני" הן לבנה והן לבתה.

ה) הלכה למעשה

הברכה ברוך שפטרני אינה נזכרת לא בתלמוד ולא אצל גדולי הפוסקים כגון הרי"ף, הרמב"ם, הרא"ש, הטור והמחבר. היא מבוססת על דברי ר' אלעזר ב"ר שמעון בבראשית רבא והיא נזכרת לראשונה באשכנז במאה הי"א שאמרוה בשם ומלכות בשעה שהבן עולה לתורה בפעם הראשונה בגיל שלוש-עשרה. ר' ישראל איסרליין והרמ"א השמיטו ממנה שם ומלכות, כיוון שאין היא נזכרת בתלמוד, אבל הגר"א ואחרים המשיכו לאומרה בשם ומלכות. לאחר הרמ"א התפשטה הברכה גם אצל יוצאי ספרד ועדות המזרח.

המדרש והברכה שיקפו לכתחילה את האמונה שהאב נענש על חטאי בנו. אולם רוב האחרונים פירשו שהברכה באה להדגיש שעד גיל שלוש-עשרה חייב האב לחנך את בנו בדרכי התורה והמצוות, ומכאן ואילך חייב הבן ליישם מה שהוא למד מאביו. פירוש זה מתאים גם לימינו ולכן טוב להחזיר עטרה ליושנה ולברך את הברכה.²⁰

בעבר לא בירכו ברכה זאת על הבת, כי ממילא לא ציינו את הגעתה לגיל מצוות. אבל בימינו מכיוון שכל בת חוגגת טקס בת מצוה,²¹ ראוי ורצוי לשני ההורים לברך ברוך שפטרני, כי אנו נוקטים בשיטת ר' אברהם מן ההר ש"בין אב בין אם חייבין לחנך במצוות אחד בן ואחד בת".

ירושלים עיר הקודש

כ"ג בכסלו תשנ"ד

בהסכמת

כל חברי הוועד

הערות

1. השאלה המקורית כללה את המשפט האחרון; לשלמות הענין החלטנו לדון גם בשאלות האחרות. כל ההפניות בתשובה מתייחסות לרשימת הספרות המופיעה להלן בסוף התשובה.
2. ראוי לציין שהיה קיים מדרש נוסף, שלפיו מברכים ברכה זאת על בן שמגיע לגיל עשרים - ראה פירוש על התורה לרבינו אפרים ודרשות אבן שועיב המובאים על ידי הרב מנחם מנדל כשר, תורה שלמה, עמ' 1438, סוף הערה ר"ב. דעה זאת לא נקלטה בספרות ההלכה והיא מבוססת כנראה על שבת פ"ט ע"ב ובמדבר י"ד: כ"ט - ראה פרופ' גילת, עמ' קפ"ב והרב עפשטיין, עמ' קפ"ט.
3. כך סברו יצחק ריבקינד, ר' יצחק נסים ור' עובדיה יוסף.
4. ראה הוכחות מוצקות אצל יוסף פאור, "עליית קטן לקרוא בתורה", ספר זכרון להרב יצחק נסים, ספר ראשון, ירושלים, תשמ"ה, עמ' קט"ז-ק"י"ז.
5. פסקי רבינו יחיאל מפאריש והוראות מרבני צרפת, מהד' אליהו דב פינס, ירושלים, תשל"ג, עמ' 82, סימן כ"ג. ישראל חזני העירני לאחר מכן שנחמן דנציג כבר עמד על כך בספרו מבוא לספר הלכות פסוקות, ניו יורק וירושלים, תשנ"ג, עמ' 459-458.

6. על ר' יהודה ב"ר ברוך ראה פינס הנ"ל, הערה 3 ואברהם גרוסמן, חכמי אשכנז הראשונים, מהדי ב', ירושלים, תשמ"ט, עמ' 117, 277, 287.

7. הכוונה כנראה ל"מרדכי דאושטרייך" שכלל תוספות רבות - ראה לאחרונה יעקב רוט ומאיר רבינוביץ, מחקרים ומקורות ב' (תש"ף), עמ' 3, 16-14 והשווה אברהם הלפרין, מבוא לספר מרדכי השלם, ירושלים, תשנ"ב, עמ' י"ז-י"ט, כ"ב-כ"ד ור' אברהם חבצלת בספר מרדכי השלם על מסכתות ראש השנה יומא וסוכה, ירושלים, תשמ"ט, עמ' 19-21.

8. אולי כוונתו שמהר"י איסרליין נהג לומר כל ברכה שלא נזכרה במפורש בתלמוד ללא שם ומלכות. ועיין בהמשך שם לעוד פרטים חשובים. וצריך עיון נוסף.

9. "ואין לבטל שום מנהג או ללעוג עליו כי לא לחנם הוקבעו" (אורח חיים תר"צ: י"ז). אבל עיין שם בבאר היטב סעיף קטן ט"ו המצטט משו"ת הרמ"א סימן כ"א לדעה הפוכה של הרמ"א בעצמו.

10. ראה הדעות השונות המובאות על ידי הרב עובדיה יוסף, הרב י' שמחה כהן, הרב בנימין אדלר, ופרופ' יצחק גילת.

11. ראה כל הפוסקים המובאים על ידי הרב עובדיה יוסף וכן כל הפוסקים הרשומים להלן בסוף תשובה זאת.

12. והשווה שבת ל"ב ע"ב וכתובות ח' ע"ב, שבעוונות מסוימים "בניו ובנותיו של אדם מתים כשהם קטנים".

13. הרב שרווין, עמ' 161, אבל הוא לא מצטט מקור לדבריו.

14. ראה, לדוגמא, הרב יהודה ליב צירלסון, הרב יצחק נסים והרב נתן נטע לייטער. להסברים נוספים, ראה אצל פרופ' גילת, עמ' קע"ט-קפ"א.

15. וראה פירוש דומה אצל הרב חיים דוד הלוי.

16. "אין זה זקוק לפתן", כלומר, אין צורך בראיות נוספות. לפוסקים נוספים שעסקו בחובת האב לחנך את בתו, ראה אנציקלופדיה תלמודית, כרך ט"ז, טור קס"ד-קס"ה ושמואל גליק, החינוך בראי החוק וההלכה, חלק א', ירושלים, תשנ"ט, עמ' 94-97.

17. ובאשר לשיטת הרד"ל, שהאב פטור מללמד את בתו תורה, כבר הוכחתי בסעיף II של תשובתי על הסמכת נשים לרבנות המופיעה לעיל, שבימינו "חייב אדם ללמד את בתו תורה", וכשיטת בן עזאי במשנה סוטה ג' ד'.

18. ראה בעל מגן אברהם לאורח חיים שמ"ג, סעיף קטן א'; משנה ברורה לאורח חיים תרט"ז, סעיף קטן ה' ושם תר"מ, סעיף קטן ה'; אנציקלופדיה תלמודית, כרך ט"ז, טור קס"ה-קס"ו; הרב יחיאל מיכל חרל"פ, "האב והאם

בחינוך הבנים והבנות", אור המזרח י"ח (טבת תשכ"ט), עמ' 71-79; ושמואל גליק הנ"ל (לעיל, הערה 16), עמ' 98-102.

19. וכך סברו רבינו פרץ מקורבייל (נפטר 1298) בחידושו לנזיר כ"ט ע"ב, ור' יצחק ב"ר אהרן מקארלין בקרן אורה לנזיר שם.

20. ויש להדגיש שלפי המנהג האשכנזי הקדום ולפי הגר"א לאורח חיים רכ"ה: ב' יש לברך ברוך שפטרני בשם ומלכות. מצד שני, מי שאינו מרגיש בנוח עם ברכה זאת רשאי לברך שהחיינו (בתנאי שהוא לובש בגד חדש או יאכל פרי חדש - ראה אדלר, עמ' ע"ג). הרב מיכאל גרץ מקהילת מגן אברהם בעומר הציע לברך בלי שם ומלכות: "ברוך המזכה את בני (או: בתי) בקיום המצוות". להצעה אחרת ראה פרימר-קנסקי.

21. גם על כך יש תשובות רבות. לסיכום טוב של הדעות השונות ראה אצל הרב עובדיה יוסף הרשום להלן, וכן בספרו שו"ת יחווה דעת, חלק ב', סימן כ"ט.

ספרות

(I) כללי

1. ר' בנימין אדלר, הלכות והליכות בר מצוה, ירושלים, תשמ"ג, עמ' ע"ז-פ"א
2. ר' אליקים אליסון, האשה והמצוות – ספר ראשון: בין האשה ליוצרה, מהד' מורחבת, ירושלים, תשל"ז, עמ' 175-172
3. יצחק גילת, "ברוך שפטרני מענשו של זה", סיני קי"ח (תשנ"ו), עמ' קע"ו-קפ"ו
4. ר' י" שמחה כהן – R. J. Simcha Cohen, *Timely Jewish Questions, Timeless_ Rabbinic Answers*, Northvale, New Jersey, 1991, pp. 253-258
5. ר' מנחם מנדל כשר, חומש תורה שלמה, חלק רביעי, ירושלים, תרצ"ד, עמ' 1024-1025 וחלק ששי, ירושלים, תרח"ץ, עמ' 1438
6. פרימר-קנסקי – Tikva Frymer-Kensky, *Moment*, August 1998, pp. 32-33, 63
7. יצחק ריבקינד, לאות ולזכרון, ניו יורק, תש"ב, עמ' ל"ז-ל"ח ועמ' ט"ז
8. ר' אליהו שלזינגר, "בענין ברכת ברוך שפטרני", ברקאי ה' (תשמ"ט), עמ' 59-63
9. ר' ביירון שרווין - R. Byron Sherwin, *In Partnership With God*, Syracuse, New York, 1990, pp. 159-163

(II) אמירת ברוך שפטרני לבת

(א) הצדקת המנהג לא לברך על בת המגיעה למצוות

1. ר' מרדכי אליהו, המצוטט על ידי אהרן כהן, זבד בת, ירושלים, תש"ן, עמ' 12
2. ר' נתן נטע לייטער, שו"ת ציון לנפש חיה, ירושלים, תשכ"ד, סימן נ"ה
3. ר' אליעזר ליפמן הכהן וואלק, עין אליעזר, ירושלים, תרפ"ח, סימן י"ד
4. ר' חיים דוד הלוי, עשה לך רב, חלק א', סימן ל"א
5. ר' דוד לוריא, חידושי רד"ל לבראשית רבה פרשה ס"ג, אות י"ג
6. ר' יעקב חיים סופר, כף החיים לאורח חיים רכ"ה, סעיף ט"ו
7. ר' סיני ספיר, שו"ת מנחת עני, ווארשא, תר"ז, סימן ג'
8. ר' יהודה ליב צירלסון, לב יהודה, קעשנוב, תרצ"ו, סימן ב'
9. ר' משולם ראטה, שו"ת קול מבשר, חלק ב', ירושלים, תשל"ג, סימן מ"ד
10. ר' יוסף תאומים, פרי מגדים, אשל אברהם לאורח חיים רכ"ה, סעיף קטן ה'

(II) מותר לברך על בת המגיעה למצוות

1. ר' עמרם אבורביע, נתיבי עם, מהד' ב', פתח תקוה, תשכ"ט, עמ' ק"ל
2. ר' עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק ו', אורח חיים, סימן כ"ט
3. ר' יצחק נסים, נועם ז' (תשכ"ד), עמ' א-ה = שו"ת יין הטוב, חלק ב', ירושלים, תשל"ט, סימן ו'

4. ר' ברוך הלוי עפשטיין, ברוך שאמר לכל תפלות השנה, תל אביב, תשל"ט, עמ' קפ"ט-ק"צ (אבל לשיטתו הבן או הבת מברכים את הברכה!)

(III) אמירת ברוך שפטרני על ידי האם

אם אינה מחוייבת לברך על בתה

1. ר' שלמה צבי לוריא, משיב הלכה, לודז, תרפ"ג, סימן ש"נ

2. ר' יוסף תאומים הנ"ל

אם אינה מברכת על בנה או בתה

ר' בנימין אדלר הנ"ל, עמ' פ"א

אם מברכת על בנה או בתה

ר' אליקים אלינסון הנ"ל, עמ' 181-184